

פריעת בעל חוב ושעבוד קרקעות מהות החיוב על הלווה להחזיר את חובו

1) מדין מצווה.

הגמ' ב"ב דף קע"ד ע"א: "אמר רב פפא פריעת בע"ח מצווה..." מקשה הגמ' מכתובות דף פ"ו ע"א: "לדידך דאמרת פריעת בע"ח מצווה אמר לא ניחא לי דאי עביד מצווה..." כלומר, הלווה יכול לאמר שהוא לא רוצה לקיים מצווה. ומתרתת הגמ' שמדובר במצוות עשה, ובמצוות עשה יש זכות לב"ד לכופף אותו לעשות מצווה "ומכין אותו עד שתצא נפשו".

ואומר הרמב"ן למאן דאמר שעבודא לאו דאורייתא הסיבה שגובין מנכסים בני-חורין היא משום מצווה. הרמב"ן מסתמך על הגמ' בכתובות (פ"ו). האומרת שכופין אותו עד שתצא נפשו, ומוסיף שבמקום שאפשר לכופף אותו ע"י עיקול רכוש, גם זה נכלל בהגדרה של "כופין אותו". לכן גובין מנכסים בני-חורין מדין מצווה. הרמב"ן לומד שהמקור לדין פריעת בע"ח מצווה הוא מהפסוק: "והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החרצה" (דברים כ"ד). רש"י לומר שפריעת בע"ח מצווה, מהפס': "הין צדק" ומפרש: שיהיה הן שלך צדק.

ר' שמעון שקאפ בסיפרו "שערי יושר" (שער ה' פרק ב') מקשה: לפי פירוש רב פפא בגמ': שהחזרת חוב הוא מדין מצווה, אזי בדיני ספק חיוב יהיה חייב, מפני שספק מצוות לחומרא, והרי הדין בספק חיוב ידוע, שיהיה פטור משום "המוציא מחברו עליו הראיה". ועוד קשה: אם נסביר שמדין 'כופין על המצוות' אפשר לעקל נכסים של הלווה, איך איך במלווה בריבית, אנו מלקין אותו עד שיאמר: "רוצה אני" ולא מעקלים לו נכסים [מהנמוקי יוסף בב"מ בתחילת פרק "איזהו נשך" ו"ריבית קצוצה כופין אותו ב"ד להחזיר משום מצוות עשה "וחי אחיך עמך" ומכין אותו ואין יורדין לנכסיו"]?

ומתוך: שבעצם, החיוב על בע"ח להחזיר את הכסף למלווה, הוא עוד לפני הצווי בתורה. מדין חיוב משפטי הגיוני, והצווי בתורה בא להזהיר אותנו לקיים חיוב זה. [רעיון החיוב מסתמך כנראה על דברי הש"ך בסימן ל"ט ס"ק ב' שמסביר שרב כהנא הסובר שפריעת בע"ח היא לא מדין מצווה. ומסביר את דברי רב ושמואל שסוברים שיעבודא לאו דאורייתא שהסיבה שגובין מנכסים בני-חורין היא מדין חיוב, וזו לשונו: "כיון דחיובא רמי עליה לשלם לא מצי למימר לא ניחא לי"]?

לפי זה לא קשה ספק מצוות לחומרא, כיון שכל המצווה חלה כאשר יש חיוב, אבל כרגע שיש ספק בדיני ממונות, הדין בדיני ממונות הוא שהחיוב בטל [המוציא מחברו עליו הראיה], ואם אין חיוב, לא שייך קיום מצווה, כי כל המצווה היא לקיים את החיוב. וכעת גם ברור ההבדל בין כפיית לווה לכפיית מלווה בריבית, על הלווה כבר חל חיוב משפטי הגיוני להחזיר את הכסף, וכל המצווה היא לדאוג שהכסף יגיע לידי המלווה. לכן מספיק להוציא את הכסף מיד הלווה ולתת למלווה כדי שהמצווה תתקיים, ואפשר לכפות אותו גם ע"י עקול רכוש. אולם מלווה בריבית, שכל החיוב שלו הוא מדין מצווה להחזיר, אם יקחו ממנו בכח לא תתקיים המצווה, שלשם קיום המצווה צריך שירצה להחזיר את הריבית. לכן כל מה שבית דין יכולים

לעשות זה להכות אותו עד שיאמר רוצה אני. ור' שמעון שקאפ מביא ראייה לדבריו בענין קיום חיוב הגיוני הקודם לצווי ממצות האמונה בה', תחילה האדם מאמין ורק אח"כ הוא מצווה בתורה "אנכי ה' אלקיך" וההגיון מחייב שאדם צריך להאמין גם אם המצוה לא היתה כתובה בתורה. אלא התורה כתבה מצווה זו כדי להזהיר אותנו; וזו לשונו: "ואף דבהשקפה ראשונה הוא דבר תמוה איזה הכרח וחיוב על האדם יהיה לעשות דבר בלי צווי ואזהרת התורה. אבל כשנעמיק בענין היטב יש להבין ענין זה, דהרי גם החיוב וההכרח לעבודת ה' ולמלאות רצונו יתברך הוא גם-כן ענין חיוב והכרח עפ"י משפט שכל וההכרה".

וקשה: אם הסברנו שגם למאן דאמר פריעת בעל-חוב מצוה, המצוה חלה על החיוב להחזיר את החוב, אם כן מדוע צריך את המצוה, גם בלא מצוה – בית דין יוכל לכופ אותו להחזיר את חובו מדין החזרת ממון.

ועונה: ישנם שני סוגי חיוב.

(א) כאשר החיוב להחזיר דבר השייך לו ונמצא אצל חברו כגון גולן, שאז מותר לכופ אותו מדין החיוב, ואפילו מכין אותו עד שתצא נפשו.

(ב) כאשר החיוב הוא לא להחזיר את שלו כגון: קנס או הלוואה [שמלווה להוצאה ניתנה] או אסור להכות אותו, אך אם הבעל-דין תופס, לא מוציאים מידו.

ובמקרה דין החיוב הוא כדין (ב') ולכן אם היה רק חיוב היה אסור לכופ אותו ולהוציא ממנו את הקרקעות, אבל כאשר יש מצות עשה להחזיר חוב מותר לבין דין להוציא ממנו ואפילו מכין אותו עד שתצא נפשו שרק בענינים של מצות עשה נתנה התורה רשות לבית דין לכופ אדם על ידי הכאה עד שתצא נפשו. כמו בסוכה ולולב שהם מצוות עשה ומותר לכופ את האדם עד שיאמר רוצה אני לסיכום: ר' שמעון שקאפ סובר שפריעת בעל חוב היא חיוב משפטי הגיוני בתוספת מצווה לקיים את החיוב.

2) מדין זכות בנכסים

יש מסבירים שהסיבה שבע"ח חייב להחזיר את חובו היא משום שברגע ההלוואה קונה המלווה זכות בנכסיו של הלוה. לפי הסבר זה גם למיד שעבודא לאו דאורייתא, הסיבה שגובין מנכסים בני-חורין היא משום אותה זכות בנכסים:

והסיבה שמנכסים משועבדים אינו יכול לגבות, משום שאין כח לזכות בנכסים של הלוה להפקיע את המכר הגמור בין הלוה ללקוח (תוס' ד"ה "דבר תורה" דף קע"ה ע"ב).

יש לברר מה היא בדיוק הזכות בקרקע שיש למלוה בקרקעותיו של הלוה. מצד אחד הקרקע שייכת למלוה שהרי אם הלוה לא יפרע מתברר למפרע שהקרקע של המלוה, וממילא הוא יכול לגבות מהלקוחות שזכו בה אחריו: אך לעומת זאת הקרקע לא שלו ממש, כיון שאם הלוה או הלקוח רוצים, הם יכולים לתת לו כסף במקום הקרקע, ולכן ההסבר הוא שנכסי הלוה ערבין לו, פירוש: הזכויות שיש למלוה בקרקעות הם כמו הזכויות של המלוה לגבי הערב ויש לו זכות לגבות מהם כשאין ללוה (או ללקוחות) מזה לשלם. וזה מקביל לזכות שיש למלוה לגבות מהערב.

שעבודא דאורייתא או שעבודא לאו דאורייתא

המשנה ב"ב קע"ה. מביאה דין שמלוה בשטר גובה אפילו מנכסים משועבדים ומלוה ע"פ גובה רק מנכסים בני-חורין. והגמ' קע"ה: מביאה מחלוקת בין עולא לרכה האם שעבודא דאורייתא או לאו דאורייתא.

עולא סובר ששעבודא דאורייתא ולכן מדאורייתא היה צריך גם מלוה בשטר וגם מלוה ע"פ לגבות מנכסים משועבדים. אבל רבנן תקנו על מלוה על פה שלא יגבה ממשועבדים משום פסידא דלקוחות שהרי במלוה על פה אין קול, והלקוחות לא יוכלו לברר האם הקרקע שהם קונים משועבדת, אבל כאשר המלוה נעשה בשטר יש אפשרות ללקוחות לברר האם הקרקע שהם עומדים לקנות משועבדת, וגובין מהם שהרי הפסידו את עצמם כשקנו את הקרקע למרות הסיכון. ולכן רבנן לא תקנו להם כלום ונשאר הדין דאורייתא. רשב"ם מסביר שהמקור בתורה לכך ששעבודא דאורייתא, הוא מהפסוק: "והאיש אשר אתה נושה יוציא-אליך את-העבט החוצה" (דברים כ"ד, י').

וראים מהפס' שמדאורייתא שייכים נכסי-הלוה למלוה, וא"כ מסתמא קנה אותם המלוה בשעת ההלוואה, ולכן אם נמכרו לאחר יכול המלוה לטרוף כיון שהקנין שלו קדם.

רבה סובר ששעבודא לאו דאורייתא, ולכן מדאורייתא אין אפשר לגבות, אלא מנכסים בני-חורין, ורבנן שראו שאנשים לא מלוים כספים: מהחשש שמא ילך הלוה וימכור את כל נכסיו לאחר ההלוואה, והם לא יוכלו לגבות, תקנו תקנה, שמלוה בשטר יוכל לגבות גם מנכסים משועבדים כדי שלא תנעל דלת בפני לוויין, אבל במלוה ע"פ לא תקנו כיון שאין לו קול.

מסביר הרשב"ם שלמאן דאמר שעבודא לאו דאורייתא הפס' "והאיש אשר אתה נושה בו" מדבר על משכון ולא שייך ללמוד ממנו לענין שעבוד. לשיטת הרשב"ם קשה, שהרי לכאורה, למאן דאמר שעבודא לאו דאורייתא, מדוע, אפשר לגבות מנכסים בני-חורין שהרי הפסוק מדבר בכלל בנושא אחר, ואפשר לתרץ לפי הסברינו שפריעת בע"ח מצוה, ולשיטת הרמב"ם שכופין על המצוות אפשר לחייב אותן לשלם מנכסים בני-חורין מדין מצוה. התוס' חולק על הרשב"ם ואומר שגם למאן דאמר שעבודא לאו דאורייתא הפס' מדבר על ההלוואה, וגם הוא מודה שללוה יש חיוב להחזיר את החוב מנכסיו, והמחלוקת בין מאן דאמר שעבודא לאו דאורייתא בין מאן דאמר שעבודא דאורייתא היא רק האם יש כח לזכות בנכסים שקנה המלוה בנכסי הלוה בזמן ההלוואה, להוציא מידי מכר ודאי שהמוכר מוכר ללקוח לאחרי מכן.

וקשה על רבה הסובר שעבודא לאו דאורייתא, מהגמרא בב"ב קכ"ה: "שם רואים מדברי רבה שבמקרה שמלוה מת והיורשין גובין קרקע, הבכור שבירשים מקבל פני שניים כיון שהקרקע השתעבדה לאביו עוד בחייו, ובנכסי האב הבכור מקבל פני שניים, אבל אם היורשים גבו מעות, הבכור מקבל כמו כולם שזה לא מהירישה. מכאן אפשר להבין ששעבודא דאורייתא, ואם כן מצינו שתירה בדברי רבה, ומנסה הגמ' לתרץ שאולי נהפוך ונגרוס, עולא במקום רבה ורבה במקום עולא, ודוחה הגמ' תירוץ זה כיון שברור שעולא סובר שעבודא דאורייתא, שהרי עולא אמר בפירוש: "דבר תורה בעל-חוב דינו בזיבורית". וזה שעולא סובר מדאורייתא דינו בזיבורית. זאת אומרת שהתורה הקנתה לו את הקרקע, הזיבורית ויחדה לו דוקא אותה לגביה, ולכן ברור שעולא סובר שעבודא דאורייתא (רמב"ן).

מתרצת הגמ' שדברי רבה בענין בכור בדרך קס"ד: הם לשיטת בני מערבא, והוא עצמו לא סובר כך.

ומביאה הגמ' מחלוקת נוספת האם שעבודא דאורייתא או לאו דאורייתא: רב ושמואל סוברים ששעבודא לאו דאורייתא, ולכן מלוה ע"פ אינו גובה לא מהיורשים ולא מהלקוחות, ואלו רבי יוחנן וריש לקיש סוברים שעבודא דאורייתא, ולכן מלוה ע"פ גובה גם מהיורשים וגם מהלקוחות.

מביאה הגמ' ראייה למ"ד שעבודא דאורייתא מהמקרה של חופר בור ברשות הרבים ונפל עליו שור והרגו, לא רק שבעל השור פטור, אלא שאם מת השור, יורשי בעל הבור חייבים

לשלם דמי השור לבעליו. מכאן ראייה שגובין מהיורשים. והמסקנה היא ששעבודא דאורייתא, וקשה לרב ושמואל שסוברים שאינו גובה מהיורשים. מתרצת הגמ' שמדובר כאן שהשור פצע קשה את בעל הבור והספיקו לחייב אותו בדין לפני שהוא מת, ואין כאן מלווה ע"פ. מקשה הגמ' והרי אמרנו שהוא נקבר בבור מיד? ומתרצת הגמ' שהדיינים ישבו על שפת הבור וחייבו אותו בזמן המיתה. ומסקנת הגמ' לפי רב פפא: "הלכתא אמר רב פפא מלווה ע"פ גובה מהיורשים ולא גובה מהלקוחות. גובה מהיורשים כדי שלא תנעל דלת בפני לוויין ואינו גובה מהלקוחות דלית ליה קלא".

מקשה התוס' מקידושין דף י"ג: "אמר רב פפא הלכתא מלווה ע"פ גובה מהיורשים ואינו גובה מהלקוחות, גובה מהיורשים שעבודא דאורייתא ואינו גובה מהלקוחות דלית ליה קלא". לכאורה יש סתירה בין דברי רב פפא כאן ובין דבריו בקידושין (לעיל). ומתרץ תוס' שבאמת דעת רב פפא ששעבודא לאו דאורייתא, וכך הוא פסק להלכה. ומה שכתוב בקידושין ששעבודא דאורייתא, מפני ששם מדובר על מלווה הכתובה בתורה, ומלווה הכתובה בתורה משתעבדת מדאורייתא. אבל בהלואה רגילה שבין אדם לחבירו אינו משתעבד מדאורייתא. הרי"ף חולק על דעת התוס' וסובר ששעבודא דאורייתא, ומביא לראיה את הגמ' בקידושין [דף י"ג]. ואילו הגמ' בבא בתרא (קעו.) שכתבה את הטעם "כדי שלא תנעל דלת בפני לוויין" וזאת הסיבה שבגללה רבנן פסקו שעבודא דאורייתא. ומקשה התוס' רי"ד על הרי"ף: אם רב פפא סובר שעבודא דאורייתא, והטעם לכך הוא שלא תנעל דלת בפני לוויין שהביא בגמ' בבא בתרא, זה לא נראה, מפני שאם שעבודא דאורייתא, לא צריך טעם, ואם זו רק תקנה דרבנן – שלא תנעל דלת בפני לוויין לא היו מעמידים זאת בדאורייתא אלא מספיק להעמיד זאת כתקנה. וקשה על הרי"ף.

ואומר התוס' רי"ד שבאמת רב פפא סובר שעבודא לאו דאורייתא, ומה שכתוב בקידושין דף י"ג: ששעבודא דאורייתא וגובה מהיורשים, זו טעות גירסה ולא נראה לו שרב פפא סובר (בקידושין) ששעבודא דאורייתא, משתי סיבות.

(א) רב פפא אימר אצלנו כגמרא שהטעם שגובה מהיורשים הוא כדי שלא תנעל דלת בפני לוויין, ומשמע מכאן ששעבודא לאו דאורייתא.

(ב) מכך שרב פפא אומר שפריעת בע"ח מצוה (קע"ד): "רב פפא אומר פריעת בע"ח מצוה ויתמי לאו בני מעבד מצוה ניהו" וכן היתומים הקטנים. פטורים משלם ואם הוא סובר שעבודא דאורייתא מדוע היתומים לא יתחייבו לשלם את חוב אביהם, שהרי הקרקעות השתעבדו עוד בימי אביהם.

ומקשה הש"ך בשם המהרש"ל על התוס', לכאורה, מדוע התוס' מביא את התרוץ שמדובר כאן (בקידושין) במלווה הכתובה בתורה, ושם (ב"ב) במלווה שאינה כתובה בתורה. שאם אכן החילוק קיים, הגמ' לא היתה מקשה על רב ושמואל מהמקרה של החופר בור ונפל לתוכו שור שהרי מקרה השור זה מלווה הכתובה בתורה ואלו רב ושמואל מדברים על מלווה שאינה כתובה בתורה. ומשמע מהגמרא שלא מחלקים בין מלווה הכתובה בתורה לשאינה כתובה בתורה, א"כ כיצד התוס' מתרץ תירוץ זה? ואולי נאמר שהתוס' רי"ד נדחק לתרץ שבקידושין יש טעות גירסה מכך קושיה זו.

והש"ך מנסה לתרץ את התוס': שבעצם רק לפי רב פפא יש חילוק בין מלווה הכתובה בתורה לשאינה כתובה בתורה. אבל רב ושמואל אינם מחלקים ביניהם וסוברים שגם במלווה הכתובה בתורה שעבודא לאו דאורייתא. וראיה לכך מצינו בקידושין י"ג ע"ב: שלרב ושמואל "האשה שהביאה חטאתה ומתה לא יביאו יורשיה עולתה", משום ששעבודא לאו דאורייתא,

וזה לפי רב ושמואל שסוברים שגם במלווה הכתובה בתורה שעבודא לאו דאורייתא. לכן היה שייך להקשות עליהם מהמקרה של בור.

הרמב"ן מעמיד את דברי רב פפא בשיעבודא לאו דאורייתא, וסובר כמו התוס' לענין זה, אבל להלכה אומר הרמב"ן ששעבודא דאורייתא, ומביא ראיה מדברי רב הונא בריה דרב יהושע (ב"ב קע"ד): שחולק על רב פפא. רב פפא אומר שפריעת בע"ח מצוה ויתמי לאו בני מעבוד מצוה ניהו, ולכן לא יתחייבו בפריעת בע"ח. ואלו רב הונא בריה דרב יהושע סובר שהטעם הוא שחוששים לצררי'. ובאמת רב הונא בריה דרב יהושע סובר שאם הערב פרע ליתומים זה בסדר ומשמע מדבריו ששעבודא דאורייתא, והגמ' שם מכריעה: "הלכתא כרב הונא בריה דרב יהושע".

ומקשה הש"ך על ראיה זו, שמדברירב הונא לא משמע במפורש ששעבודא דאורייתא, משום שרב פפא מביא טעם לדבריו, מדוע לא גובין מהיורשים – משום מצוה וקטנים לא חייבים במצוות. גם רב הונא מביא טעם מדוע לא גובין מהיורשים – משום חשש לצרה, אבל באמת אפשר לומר שרב הונא סובר ששעבודא לאו דאורייתא, וכל זה שגובין מהיורשים בשטר זה תקנת רבנן שלא תנעל דלת בפני לוויין, ומכח תקנה זו גובים מיורשים (גדולים) והסיבה שלא גובים מקטנים היא משום צררי'.

מביא הרמב"ן ראיה שניה שרב הונא בריה דרב יהושע סובר שעבודא דאורייתא מהגמ' בכתובות [פ"ו. פרק הכותב] ומקשה שם הגמ' על רב פפא: "לדיך דאמרת פריעת בע"ח מצוה יכול לומר – לא נח. לי לעשות מצוה". וא"ת שרב הונא בריה דרב יהושע סובר שעבודא לאו דאורייתא כ"ש שהיה עליו קשה, מה יהיה במקרה שהלוה לא ירצה להחזיר את הכסף, ומזה שהגמ' לא מקשה, רואים שרב הונא בריה דרב יהושע סובר שעבודא דאורייתא.

אומר הש"ך שגם זה לא ראיה כיון שאפילו לרב ושמואל שידוע שהם סוברים שעבודא לאו דאורייתא ואינם סוברים שפריעת בעל-חוב מצוה, כיון שתקנו רבנן שגובה כדי שלא תנעל דלת בפני לוויין, שוב לא יכול לומר לא נחא לי לקיום את חיוב רבנן, שהרי יש כאן חוב, ואפשר לומר שרב הונא בריה דרב יהושע סובר כרב ושמואל.

לסיכום: הרי"ף פוסק שעבודא דאורייתא, וכן פסק הרמב"ן, התוס' חולקים וסוברים שעבודא לאו דאורייתא, וכן פוסק גם התוס' רי"ד. הש"ך מאריך בראיות לשיטת התוס' שעבודא לאו דאורייתא. (חלק מהם הובאו להלן) אבל בסוף דבריו – הוא כותב: "ומכל מקום אין אני סומך על האיותי והכרעתי כי אין תלמיד כמוני מכריע בין ההרים הגדולים, רק שלפי עניות דעתי דין זה – אי שעבודא דאורייתא או לא עכ"פ הוי ספיקא דדינא".

ערוך השולחן חו"מ סי' ל"ט סעי' ב' פוסק: "דבר תורה אחר מלוה בשטר אחד מלוה ע"פ גובה מנכסים משועבדים דקי"ל שעבודא דאורייתא [רוב הפוסקים ראשונים ואחרונים ודלא כש"ך]".

צררי – כלומר שהאבא פרע את חובו והיתומים לא יודעים, ולכן תקנו שמחכים עד שהם יגדלו ויבדקו בין הצרורות של אביהם ואולי ימצאו שטר פרעון.